

İdealizm ve Realizmin Birbirini Tenkidi: Rasyonel Temellendirmeler Ekseninde Bir Karşılaştırma

Öz: Felsefe tarihinde, tartışılan ve çeşitli düşünce ekollerinin çözüm üretmesini sağlayan iki önemli akım olan idealizm ve realizm, temelde insanın dünyayı algılamasına ve anlama biçimine odaklanmaktadır. Bunu yaparken farklı yaklaşımlar ve vurgular sunduğu ve mukayese edilmeye de açık olan mezkûr iki akımın temellendirme, bağlam oluşturma ve sürdürülebilirlik ilkeleri ekseninde tutarlılık ve rasyonaliteye uygunlukları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bilimsel faaliyetler için tutarlılığın önemine dikkat çekilmeye çalışılırken, noumen-fenomen ayrımı ve etkileşimi üzerinde de durularak "gerçeklik", "doğruluk" ve "hakikat"ın duyu, deneyim ve insan zihni ile ilişkisi de kurulmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak, tüm bu incelemede "bilgi"nin neliği ve kaynağı da serimlenmeye çalışılmaktadır. Zira bilginin ne olduğu ve doğası hakkında ileri sürülen görüş, konunun seyrini baştan belirlemektedir. Söz gelimi, idealizmin Platoncu bir akli sabiteye dayandırılmasının konuyu götüreceği mecra, Hume'un realist yaklaşımlarının düşüncüyü vardiye ettiği mecradan farklılıklar arz etmektedir. Dolayısıyla her iki akım rasyonel ilkeler çerçevesinde irdelenmek suretiyle, iç tutarlılık, bütünlük ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Mehmet
Latif
BAKIŞ*

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, İdealizm ve Realizm, Rasyonel temellendirme, Tutarlılık, Sürdürülebilirlik.

Criticism of Idealism and Realism: A Comparison on the Axis of Rational Justifications

Abstract: In the history of philosophy, idealism and realism, which are two important currents that are discussed and enable various schools of thought to produce solutions, basically focus on the way human beings perceive and understand the world. In doing so, it is tried to reveal the consistency and rationality of these two currents, which offer different approaches and emphases and are open to comparison, in the axis of the principles of grounding, contextualisation and sustainability. While trying to draw attention to the importance of coherence for scientific activities, the relationship of 'reality', 'truth' and 'reality' with sense, experience and human mind is also tried to be established by emphasising the noumen-phenomenon distinction and their interaction. In addition to this, the nature and source of 'knowledge' are also tried to be elucidated. This is because the views on what knowledge is and its nature determine the course of the subject from the beginning. For instance, the course of idealism based on a Platonic rational constant differs from the course of Hume's realist approach. Therefore, by analysing both currents within the framework of rational principles, an attempt is made to evaluate them in terms of internal consistency, integrity and sustainability.

Keywords: History of Philosophy, Idealism and Realism, Rational Justification, Coherence, Sustainability.

* Dr. Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye. E-posta: mehmet.bakis@yalova.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1794-7765>.

Giriş

Düşünebilme kabiliyeti insan türünün ayırt edici vasıflarının başında gelir. Bunun farkına varılması, hem öze dönük bir değer algısını ve güvenini tesis eder hem de kaçınılmaz bir son olarak insanın, düşünce ve eylem sahasında kendi varlığını keşfe koyulmasını yönlendirir. Esasen var olan bir özelliğin en tabii yanı, söz konusu özelliğini veya varlığının gereğini sergilemesidir. Nitekim düşünce de düşünebilme potansiyeline sahip olanlar tarafından aktive edilmekte, üzerinde düşünülen hususiyetler için makul gerekçeler aranmakta, söz konusu gerekçelerin bina edileceği sistemler tesis edilmekte ve en nihayet 'tez, antitez, sentez' özellikli bir farkındalık basamağına yürüyüş gerçekleşmektedir. Böylece yeni meraklar yeni fikirleri, onlar da yeni sonuçları, bu ise daha başka merakları hep cezbetmektedir. Bunun en güzel örneklerine felsefede rastlamak mümkündür. Nitekim her bir düşünce, başka düşünceler üzerine kritik ve analitik yaklaşımlarla yürümekte, tutarlı ve doğru çıkarımlar yapmak suretiyle düşüncenin ufkunun gelişmesine katkıları sunmaktadır. Böylece irdelenen meselelerde ortak insan aklının etkin kılınmasına katkı sunulmaktadır. Burada ilk olarak göze çarpan husus, önceki düşünüş biçimlerini irdeleyip eleştirmek, ikinci olarak ise söz konusu düşünüş biçimlerinin yerine daha başka yaklaşım biçimlerini ileri sürerek düşünsel zeminde bir varoluş sergilemek şeklinde tezahür etmektedir. Nitekim Leon Brunschvicg (ö. 1944) de *La Modalité du Jugement* isimli eserinde felsefenin varlık ve oluş açısından eleştirel bir tavır ortaya koyduğunu, artık varlık olarak "varlık"ın felsefi bir fikir olmaktan çıktığını ileri sürerken, bu durumu şöyle gerekçelendirir: "Çünkü felsefe, tanımı gereği bir fikir olarak fikrin olumsuzlanmasıdır."¹ Burada, düşüncenin adeta refleksiyon ve kritik analitik bir yürüyüşü sürdürdüğü ima edilmektedir. Dolayısıyla düşüncenin yürüyüşünde tekdüze bir akıl yürütme ve iddianın nerdeyse yok denecek derecede az olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da en güzel örneğini, "gerçek" in, "gerçek varlık" in, dahası "varlık" in ne olduğu, sınırının ne olduğu, bilinme imkânının ne kadar olduğu yönündeki Pre-Sokratik düşünürlerin ortaya koydukları tutumda gözlemlemek mümkündür. Nitekim töz ve arke meseleleri de başlı başına bir düşünce serüveninin özgünlük arayışı olarak okunabilir.

Esasen gerek Sokrates öncesi ve gerek sonrası olsun, felsefe tarihi boyunca cevabı aranan şeyin "gerçeklik" ve onun "ne"liği meselesi olduğu neredeyse tartışma götürmez bir durumdur. Girizgâhtaki bu değerlendirmeye uygun bir örneği, Bochenski'nin (ö. 1995), Léon Brunschvicg'in (1869-1944) *La Modalité du Jugement* isimli eserinden alıntılıdığı 'bilgi'ye dair şu paragrafından da

---

¹ Leon Brunschvicg, *La Modalité du Jugement La Vertu Metaphysique du Syllogisme Selon Aristote*, çev. Yvon Belaval (Kanada: Dijital, 1964), 19.

vermek mümkündür:

Bilgi, bizim için dünya olan bir dünya kurar. Bunun ötesinde hiçbir şey yoktur. Bilginin ötesinde olacak olan bir şey, tanımı gereği, ulaşılmaz, belirlenmez bir şey olur. Bu nedenlerden dolayı felsefe, felsefi düşüncenin eleştirisinden başka bir şey olamaz ve bu eleştiri de ancak düşüncenin düşünceye saydam oluşu ölçüsünde olanaklıdır. Düşüncenin temel nesnesi, tasarım değil tin'in söz konusu etkinliğidir. Böylelikle felsefe kendi bilincine varan anıksal etkinlik olarak tasarımılanabilir.²

İşte bu durumu; birçok düşünce akımı içerisinde “gerçek olan nedir” sorusunun cevabının arandığı fikir akımlarından biri olarak, birbirlerinin iddialarına eleştirel yaklaşım sergileyerek kendi varlıklarını temellendirmeye çalışan idealizm ve realizmde de görmek mümkündür. Mezûr iki akımın da çıkarım yapmada rasyonel ilkeleri esas aldıkları ve sosyal bilimlerin üç temel kuralı olarak *temellendirme*,³ *bağlam oluşturma*⁴ ve *sürdürülebilirlik*⁵ ilkelerine göre hareket etmeye çalıştıkları açıktır.

Biz de aynı bağlamda kalarak, bu çalışmada idealizm ve realizm akımlarını tanımları, savları ve temellendirmeleri açısından irdelemeye; her iki akımın güçlü ve zayıf yanlarını karşılaştırmaya ve nihayetinde rasyonel ve reel işleyişe en uygun olan yaklaşımın hangi akımda tespit edilebilir olduğunun cevabını bulmaya çalışacağız.

1. Temel Kavramlar ve Genel Çerçeve

Gerçekliğin, gerçekte zihinsel veya düşünsel bir yapı olduğunu savunan bir

---

² Joseph M. Boncheski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev. Serdar Rifat Kiroğlu (İstanbul: Kabcı Yayınevi, 1997), 112-113.

³ Çoğunlukla, tanıtlamayla karıştırılan “temellendirme”, ileri sürülen bir teoremin veya görüşün, mantıksal tutarlılığına riayet etmek ve geçerliliğini sağlamaktır. Bu bağlamda “felsefenin, tanıtlamasız bir temellendirme olduğu” görüşü, bir fikrin tutarlılık ve karşılık bulmaklık açısından temellendirmeye olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Nermi Uygur’un (1925-2005) bu hususa özellikle dikkat çekmesi, konunun öneminden ileri gelmektedir. Bkz. Nermi Uygur, *Felsefenin Çağırısı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 49-58.

⁴ Temellendirme ilkesinden sonra gelen önemli ikinci ilke bağlam kurmadır. Bağlam kurma, teori ile pratiği, düşünce ile gerçekliği ortak zeminde örtüştürmedir. Mantıkta, matematikte, sosyolojide, pozitif bilimlerde olduğu gibi, dinsel ve felsefi yaklaşımlarda da bu ilkenin gözetilmesi önemsenmektedir. Zira bağlam oluşturma, hem zamanın ruhuna hitap etmedir hem de bütünlüklü bir fikriyatı oluşturmaktır. Örnekler ve gerekçeler için bkz. Nermi Uygur, *Kuram-Eylem Bağlam* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 44-49.

⁵ Temellendirme ve bağlam oluşturmaya “kuramsal ve eylemsel birlikteliğin sağlanması” olarak değerlendirildiğinde, söz konusu birlikteliğin veya uyumun sağlanması, kazanımın devamlılığını sağlamaktadır ve bu önemsenmekte olan üçüncü ilkedir. Geniş bilgi, örnek ve gerekçe için bkz. Uygur, *Kuram-Eylem Bağlam*, 86-90.

öğreti olan idealizm, gerçeğin özünde zihinsel kavramların, ideallerin veya bilincin olduğunu ileri sürer.⁶ Önde gelen idealist filozoflar arasında Platon (ö. MÖ 348/347) ve Hegel (ö. 1831) bulunmaktadır. Platon'un "İdealar Dünyası" doktrini,⁷ gerçeğin derinliğinin somut dağılımını ileri sürer ve onları evrensel kavramlarla ayırır. Hegel ise gerçekliği gerçekte ve ruhsal bir süreç olarak görür ve idealizmi evrensel diyalektik içinde mevcut olarak kabul eder.⁸ Realizm ise gerçeğin nesnel ve bağımsız bir varlığı olarak kabul eden bir bakış açısını ifade eder. Realistler, evrenin fiziksel ve bağımsız bir varlığı olduğunu savunur ve insan zihni dışında veya bilincin dışında var olan nesnel gerçekliği vurgular. Thomas Hobbes (ö. 1679), John Locke (ö. 1704) ve Immanuel Kant (ö. 1804) gibi filozoflar ise özgür düşüncelerin önde gelen temsilcileri olarak bilinirler. Hobbes, geçişli bir bakış açısıyla insan doğasını ve toplumsal sözleşmeyi tartışırken,⁹ Locke doğal hakları ve kişinin rolü yönünde

---

⁶ İdealizmin şüphelerinden biri, kuşkusuz, gerçeğin tamamen zihinsel olduğu yönündeki savı üzerine temellendirilmektedir; şöyle ki: "Biz, her ne kadar elimizi gerçeğe doğru uzatsak da idrak (düşünce)tan başka bir şey elimize geçmeyecektir. O halde kendimizden ve düşüncemizden başka bir şey elimizde yoktur. Başka bir deyişle kendi zannımızca ispat ettiğimiz her gerçeklik, aslında bizde meydana gelen yeni bir düşüncedir. O halde, kendimiz ve düşüncemiz dışında bir gerçeğe sahip olduğumuz nasıl söylenebilir? Oysa bu cümlelerin kendisi de zan ve düşünceden başka bir şey değildir." Ancak buna şöyle eleştiri getirilmektedir: "Görüldüğü gibi, bu şüphe içinde bir gerçeklik filcümle (az-çok) ispat edilmiştir. O da, bildiğimiz kendimiz ve düşüncemizin gerçekliğidir. Evet bu söz doğrudur. Ama bir şey daha var ki: Bu istidlâli yapan kimse şöyle zannetmiştir. Eğer hakikaten bir gerçeklik varsa, o zaman bunun bilgisini elde ettiğimiz zaman bunun bilgisine değil bizzat gerçeğin kendisine sahip olmamız gerekiyor. Oysa mesele bunun tam tersidir. Yani elimize geçen ilim ve bilgidir, gerçekliğin kendisi değil. Ama bu yanlış bir tasavvurdur, çünkü elde ettiğimiz sürekli olarak malum (bilinen) değil, ilim (bilgi)dir, fakat ilim her zaman keşfetme özelliğiyle birlikte elde ediliyor, özelliksiz değil. Aksi takdirde ilim olmaz. Hiç kimse de kendi dışımızdaki gerçekler hakkında bilgi sahibi olmakla bilgiye değil de dış gerçekliğin kendisine sahip olduğunu iddia edemez." Muhammed Hüseyin Tabatabaî - Murtaza Mutaharri, *Felsefenin Temelleri ve Realizm Metodu*, ed. Bahri Akyol (İstanbul: İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme ve Yayın Müdürlüğü, 1996), 38.

⁷ Platon'a göre, İdealar Dünyası (Formlar Dünyası veya İdea Dünyası olarak da adlandırılır), maddi dünyanın ötesinde var olan ideal formların gerçekleştiği bir dünyadır. Bu ideal formlar, maddi dünyadaki nesnelere ve kavramların asıl özlerini oluşturur. Örneğin, bir sandalyenin maddi örneği geçicidir ve değişebilirken, İdealar Dünyası'ndaki "sandalye formu" değişmez ve mükemmel bir sandalyenin kavramsallaşmasını temsil eder. Bkz. Platon (Eflatun), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995).

⁸ Hegel'in "evrensel diyalektik" kavramı ve felsefi görüşleri genellikle onun tüm eserleri boyunca yayılmıştır. Hegel'in diyalektik yöntemi, her türlü karşıtlık ve çelişkiyi içerir ve bu çelişkilerin sürekli olarak aşılması ve sentezlenmesiyle evrensel bir gelişim sürecinin ortaya çıktığını öne sürer. Bu nedenle, Hegel'in "evrensel diyalektik" görüşü, onun felsefi sistematizmasının tamamında önemli bir rol oynar ve tüm eserlerinde de fark edilir. Tinin Fenomenolojisi ise özellikle bu hususta ilk aklı gelen eseridir. Bkz. Georg Wilhelm Fredrich Hegel, *The Phenomenology of Spirit*, ed. Terry Pinkard - Michael Baur (Cambridge University Press, 2018).

⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: YKY, 2007), 1/14:96, 2/25:189.

bir yaklaşım benimser.¹⁰ Kant ise numenler (*noumenon*) ve fenomenler (*phenomenon*) arasındaki farkları ve tezahürlerini kullanarak nesnel gerçekliğin sınırlarını çizer.¹¹

Her iki akımın da temsilcileri, biri diğ erinin eksikliklerini ve tutarsızlıklarını eleştirmektedir. İdealistler, realistleri, hayatın karmaşıklığını basitleştirmekle suçlarlar. Onlara göre, realist perspektif salt dışı dönüktür ve gerçeklik salt nesnel ve fiziksel olarak izlenebilmektedir. Dolayısıyla insanın zihninin rolünün gözlenmesi de söz konusu yaklaşımla mümkün olmaktadır. Ancak, idealistlere göre, gerçekliğin sadece fiziksel olmaması, aynı zamanda insanın zihnin yapısının aktive edilmesi ve onunla biçimlendirilmesi gerektiğine de işaret eder. Öte yandan, realizm, idealizmi gerçekliğin nesnel yapısına göz kapamakla ve ardı ardına aşırı soyutlama yapmakla suçlar. Bunlara göre, idealizm insan deneyimi ve gerçek dünya göz ardı edilerek soyut kavramlarla meşgul olur. Realistler, gerçekliğin sadece insan zihninin oluşturduğu bir fenomen olarak görmek yerine, nesnel varlığı ve onun yaşamalarını dikkate almayı savunurlar.

1.1. İdealizm nedir?

Türkçe karşılığı 'düşüncencilik' veya 'fikircilik' olarak ifade edilen idealizm, etimolojik açıdan, Hint-Avrupa dil grubuna bağlı Batı dillerinde *idee* kökünden türetilmiş olup; Türkçe'de *törebilim* ve *ülküçülük* manalarında da kullanılabilir.¹² En genel anlamıyla, yetkin olanın önceliğini ve üstünlüğünü vurgulama yaklaşımı olarak tanımlanabilen İdealizm; biraz daha teknik ve felsefi bir anlamda, kuşkuculuğun, pozitivizm ve ateizmin tam karşısında yer alan bir öğreti olarak, insanın gerçekliğe ya da deneyime ilişkin yorumunda, ideal ya da tinsel olana öncelik veren bir tür soyutlama¹³ yaklaşımının adı olarak da ifade edilebilmektedir. Asıl felsefi anlamını 18. yüzyılın başlarından itibaren önce *idealist* sözcüğü taşıyordu. Geçmişe dönük belirleyici gönderme, Yunan düşüncesine, özellikle Platon'adır ve bu anlamda *idea* sözcüğü 15. Yüzyılın ortalarından itibaren İngilizcede kullanılıyordu. Yunanca *görmek* anlamındaki fiilden gelen bu kök sözcük, görünüş ile biçimden tutun Platon'a özgü tip ya da modele dek uzanan bir dizi anlam

---

¹⁰ Locke özellikle 1. Bölüm ve 3. Bölümde söz konusu temel bireysel hakları seslendirir bkz. John Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı (Ankara: Kırılgaç Yayınevi, 2007), 1-4, 15-21.

¹¹ Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, çev. Naci Pektaş (Ankara: Gece Kitaplığı, 2024), 141 vd.

¹² Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 132; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 1/361.

¹³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 531.

taşıır.¹⁴ Transandantal idealizm, metafiziksel idealizm, etik idealizm, estetik idealizm, dilsel veya dilbilimsel idealizm¹⁵ şeklinde türevleri de zikredilen idealizm'in esasen başlıca iki türü vardır: a) Birçok çeşitli tanıma karşın, düşüncelerin bütün gerçekliğin temelinde yattığı ve gerçekliği biçimlendirdiği savunulan asıl felsefi anlamı ki, bu, Mutlak İdealizm olarak da değerlendirilmektedir. Hegel'le de özdeşleşen bu anlayış, *solipsizme*¹⁶ yakın bir savunuya yakın durmaktadır. b) Daha üst ya da daha iyi bir durumun davranışı yargılamak ya da eylemi belirlemek için sunulduğu düşünme biçimi şeklindeki daha geniş modern anlamı¹⁷ ki bu da Kant, Fichte (ö. 1814), Berkeley (ö. 1753) ve Schelling'in (ö. 1854) ortaya koydukları idealizm düşüncelerine karşılık gelmektedir. İdealizm ile realizm arasındaki karşıtlıkları zaten mukayeseli olarak müstakil bir alt başlıkta irdeleyeceğimizden dolayı, idealizmin geniş bir tarihsel tahlilini ve/veya idealizmin esas karşıtı durumunda olan materyalizmi burada uzun uzadıya zikretmek istemeyiz. Ancak, konu bütünlüğü oluşturabilmemiz açısından kısa bir hatırlatmada bulunmanın faydalı olabileceğini düşünüyoruz. Şöyle ki; 20. yüzyılın ilk yirmi beş yılı boyunca, Avrupa'nın başlıca ülkelerinde, en büyük etkiyi yaratmış olan akımın İdealizm olduğu; ancak yaratmış olduğu etkiyi, 1925 yılı olaylarında, Batı ülkelerinin hemen hemen çoğunda tümüyle yitirmiş olduğu bilinmektedir. Bu durum, özellikle İngiltere için doğrudur. Almanya, Fransa ve İtalya'da ise İkinci Dünya Savaşı'na kadar etkin bir güç olarak kaldığı bir gerçektir. İşte bu nedenlerle idealizmle daha uzun bir süre ilgileneceğiz¹⁸ gibi görünmektedir. Bu nedenle, idealizm, hem realizmin karşıt olarak düşünce hayatımızda hem de epistemik anlamda gerçeklik ve doğruluk arayışımızda kendisinden söz ettirmeye devam etmektedir. Bu durum, metafiziksel alanlardaki yetersizliğimizin henüz aşılammış olmasından ve de insanoğlunun gerçeklik arayışının tamamlanmamış olmasından ileri gelmektedir.

Felsefede idealizm, bütün önemli çeşitlemeleriyle, tanrısal ya da evrensel düşüncelerin esas olduğunu var sayıyordu.¹⁹ Nitekim, G. Politzer (ö. 1942), *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*'nde, materyalist felsefenin neliği ve savları hakkında sağlam bilgi edinmenin gerekliliğini ileri sürerken, idealist felsefeye olan karşıtlığı dolayısıyla materyalist felsefeye daha ciddi yaklaşımın sergilenmesi gerektiğini, idealizm hakkında dile getirdiği şu görüşüyle ortaya

¹⁴ Sarp Erk Ulaş vd., *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 713-720.

¹⁵ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 531-532.

¹⁶ Türkçede "tenbencilik" olarak da ifade edilen solipsizm, insan düşüncesinden bağımsız bir gerçekliğin varlığını reddeder. Bkz. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Savaş Yayınları, 1984), 171.

¹⁷ Boncheski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, 50.

¹⁸ Boncheski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, 50.

¹⁹ Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 185.

koyar: “Gördüğümüz öğretimle, yaşayış ve düşünüş alışkanlıklarımızla, idealist anlayışlar, farkında olmaksızın hepimizin içine az ya da çok işlemiştir.”²⁰ Böylece idealizmin ehemmiyeti hakkında da dikkate değer bir yargıda bulunmuş olur. Bundan dolayı, idealizmin, düşüncenin birinci derecede önemli olduğunu ileri sürmesinde, varlığı, düşüncenin yarattığını ya da başka bir deyişle maddeyi, ruhun yarattığını ileri sürmesinde²¹ şaşılacak bir durumun söz konusu olmadığı düşünülmektedir.²² Nitekim idealizmin, dünyanın bir ruh ile açıklanmasını temel alan öğretisine *Felsefî İdealizm*²³ denmektedir. Bu öğretisi, felsefenin temel sorusuna, en önemli, başlıca ve ilk öge düşüncedir diye yanıt veren bir öğretimdir.²⁴ Felsefi tartışmaların dışında olduğunu ileri süren din de (özellikle Katolik Hıristiyanlık), gerçekte, idealist felsefenin dolaysız ve mantıklı bir sunuluşu olarak değerlendirilebilir. *Ahlâkî İdealizm*²⁵ ise, insanın kendisini bir davaya, bir ülküye adanması olarak tanımlanır.²⁶ Devrimciler, Marksistler, Sosyalistler, Toprak ve Dil Ülkücüleri vb. tüm ülkü sahiplerini bu bağlamda zikretmek olasıdır. Ancak; yine de bu ülküye gönül verenler felsefi idealizm denilen şeye karşıydılar.²⁷

1.1.1. İdealizmi Savunan Filozoflar ve Görüşleri

İdealizm geleneğinde birçok filozof bulunmakla birlikte ilkleri arasında Platon, G. Berkeley (ö. 1753), J. G. Fichte (ö. 1814), G.W.F. Hegel, I. Kant, F.W.J. Schelling zikredilebilir. Düşünürler ve felsefeleri hakkında edinilecek bilgi, onların ortaya koydukları akımın perspektifi hakkında da malumat bildirdiğinden, zikri geçen filozofları birkaç cümleyle hatırlamakta fayda mülhaza edilmektedir. Şöyle ki; Platon “İdealar Dünyası” savı ile gerçekliğin ancak ilkeleri sabit olan düşünce evreninde aranabileceğini savunarak ve bu yönde zihinsel kavramlar ortaya koyarak idealist bir perspektif ortaya koymuştur.²⁸ İdealizmin önemli savunucuları arasında yer alan Berkeley “varlık düşünmekten/sürdürmekten ibarettir”²⁹ mottosuyla gerçekliğin

²⁰ Georges Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* (İstanbul: Neden Kitap Yayıncılık, 2012), 65.

²¹ Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, 53.

²² Nitekim Wilhwlml Dilthey'e (1833-1911) de, idealist yaşama felsefesi tinsel yaşamaya, düşünsel yaşamaya her şeyin üstünde bir güç tanıyordu ve bu yaşama filozoflarının ilgileri ruhbilimsel yaşantıların tüm alanını kaplıyordu. Bkz. Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 50.

²³ Ivan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar (İstanbul: Cem Yayınları, 1991), 227-229.

²⁴ Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, 53.

²⁵ İdealizmin Epistemik ve Sınıfsal Kökleri için bkz. Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, 230-231.

²⁶ Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, 53; Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1/361.

²⁷ Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, 53.

²⁸ Platon, *Devlet* (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2005), 63-66.

²⁹ Söz konusu motto Berkeley'in öncü iki eserinde ortaya koyduğu gibi onun idealizm ve realizm ile ilgili genel yaklaşımını ortaya koymaktadır. Geniş bilgi için bkz. George Berkeley, *A Treatise*

zihinsel bir hususiyet olduğunu ileri sürmüş ve bu savıyla da idealizmin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Alman idealizminin önemli savunucuları arasında zikredilen ve “ben” düşüncesini merkeze alarak kendilik bilincinin yaratıcılığını ima eden Fichte de insan bilincini ve özgürlüğü vurgulayarak idealist savunuyu temellendirmektedir.³⁰ Yine Alman idealizminin öncü isimlerinden birisi olan ve “Tarihsel Diyalektik” savıyla düşünce tarihine ismini duyurmuş olan Hegel ise gerçekliğin gerçekleşmekte olan bir süreç olduğunu ileri sürerek idealist bir tavır ortaya koymuştur.³¹ Onun yaklaşımına göre, tüm gerçeklik esasen bir süreç içinde evrimleşerek ya da evrimleşen bir “ruh” olarak³² seçilmek suretiyle tezahür etmektedir. Esasen Hegel “Evrensel Diyalektik” savıyla mutlak idealizmin de temsilcileri arasında yer alır. Her şeyin insan zihninin bir yaratımı olarak değerlendirilmesi ise solipsizme yaklaşma olarak değerlendirilmekte ve bu yönüyle eleştiriye de konu olabilmektedir. Bir diğer öncü Alman düşünür olan Kant ise “fenomenler” ve “noumenler” arasındaki ilişkiyi kullanarak, gerçekliğin insan belleğinin bir kavrayışı olduğunu ve belleğin ortaya konulmasıyla bu hususta bir çerçevenin çizilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kant da bu perspektifle idealist bir özgürlük düşüncesini ortaya koymuştur. Esasen Kant, kendi gerçekçi yaklaşımını oluştururken idealizm ve realizmi sentezlemiştir.³³ Ona göre, gerçeklik hem nesnel gerçeklikten hem de insan zihninin yapılarından etkilenir. Onun “şey” (ding an sich)³⁴ kavramı da gerçekliğin insan deneyimine nasıl bağlı olduğunu vurgular. Alman idealist hareketinin bir parçası olarak bilinen Schelling de doğa elementi ve mutlak idealizm üzerine çalışmalar ortaya koymuş³⁵ bir filozof olarak zikredilebilir.

1.1.2. İdealizmin Savları Nelerdir?

Bütün idealist filozofların kanıtlarının temeli Berkeley’in düşünüş tarzında

---

Concerning the Principles of Human Knowledge (Oxford: Oxford University Press, 1710); George Berkeley, *Three Dialogues between Hylas and Philonous* (*Hylas ve Philonous Arasındaki Üç Diyalog*) (Oxford: Oxford University Press, 1713).

³⁰ Teorik ve Pratik bilgilerin kaynakları hakkında geniş bilgi için bkz. J. G. Fichte, *The Science of Knowledge*, çev. Peter Heath - John Lachs (New York: Cambridge University Press, 1982).

³¹ Georg Hegel, “The Philosophy of History”, (ts.), 1-43.

³² Hegel “sipirit” düşüncesini “geist” olarak ifade eder, bkz. Hegel, *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, xxv, xxvii-xxv.

³³ Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri* (İstanbul: Ülken Yayınları, 2000), 115-116.

³⁴ Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, 158.

³⁵ Bkz. Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, *The Ages of the World: Book One: The Past (Original Version, 1811) plus Supplementary Fragments, Including a Fragment from Book Two (the Present) along with a Fleeting Glimpse into the Future*, çev. Joseph P. Lawrence (Albany: State University of New York Press, 2019).

bulduğundan,³⁶ bu alanda Berkeley'in ileri sürdüğü savların başlıcalarının neler olduğunu ve bize neyi tanıtlamaya³⁷ yönelik olduklarını belirtmekte yarar vardır. Berkeley'in idealist düşüncesi özetle şunları savlamaktadır:

-Ruh maddeyi yaratır

-Dünya bizim düşüncemiz dışında mevcut değildir

-Şeyleri yaratan bizim fikirlerimizdir.³⁸

Berkeley'in savlarında da görüldüğü üzere, idealizmin, realizmden ziyade materyalizme karşıt olan bir öğretisi olduğu görülmektedir. Nitekim *idealist* terimini 17. yüzyılın sonlarında ilk kez kullanan ve maddi dünyanın varoluşuyla ilgili kuşkularından dolayı Platon'u idealistlerin en büyüğü olarak gören Leibniz (ö. 1716),³⁹ idealisti, duyuları önemsemeyen ve materyalizme karşıt olan filozof anlamında kullanmıştır.⁴⁰ Özne idealizm anlamında bir görüş olarak bunun en etkili bir şekilde 18. yüzyılda yaşamış olan Berkeley'de görülmektedir. Berkeley, bilebildiğimiz bütün şeylerin duyuların ürettiği idealar olduğu konusunda J. Locke ile aynı görüştedir. Fakat Berkeley ortaya çok önemli bir-iki soru atar: a) Her şeyden önce, eğer bütün bilebildiklerimiz duyuların ürettiği idealar ise, duyulara neden olan zihin dışındaki nesnelerin gerçekten var oldukları sonucunu çıkarsamak için elimizde herhangi bir temel var mıdır? b) İdealarımızın herhangi bir şeyi şu ya da bu şekilde "kopya" ettiğinden nasıl emin olabiliriz?⁴¹

Belki epistemolojik idealizm anlamında realizme karşıt olarak idealizmin iddiaları şöyle sıralanabilir:

-İnsan zihni sadece kendi idelerini bilebilir. Dolayısıyla;

-İnsan, bilgisine sahip olmadığı bir şeyin varoluşunu öne süremez

³⁶ Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, 60.

³⁷ Tanıtılma hakkında geniş bilgi için bkz. Uygur, *Felsefenin Çağrısı*, 49-54.

³⁸ George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, çev. Halil Turan (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 35-134 Her şeyin insan usunun bir ürünü olarak görmek, aynı zamanda solipsist tavır alışa uygun olduğundan, düşünürün esasen kastının, insan düşüncesinden bağımsız bir gerçekliğin varlığını reddetmek olmayıp, değerini insan algısına bağlı bir hususiyet arz ettiğini ortaya koymak olduğu anlaşılmalıdır.

³⁹ Bkz. G. W. Leibniz, *New Essays on Human Understanding*, çev. Peter Remnant - Jonathan Bennett (United Kingdom: Cambridge University Press, 1996), 20, 33, 170, 222. Platon, *Devlet*, 6. Kitap, 505a-509a.

⁴⁰ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 531; Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1/361; Williams, *Anahtar Sözcükler*, 183; Aliye Çınar, *Rasyonel Teoloji* (İstanbul: Düşünce Kitap Kırtasiye, 2008), 124.

⁴¹ M. Stanley Honer vd., *Felsefeye Çağrı, sorular ve Seçenekler*, çev. Hasan Ünder (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 113.

-Varlık zihinden bağımsız değildir. Dolayısıyla;

-Varlıklar ya da fiziki nesnelere, onları algılayan ya da onların bilincinde olan bir zihinden ayrı ve bağımsız değildir.⁴²

Öznel idealizme kaydığı ve sorulara makul cevaplar veremediği gerekçesiyle bu son maddeye ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, eğer gerçeklik solipsist “ben”in, var olduğunu algıladığı şeyle sınırlıysa, algılayan biricik özne olarak ben, dünya hakkında düşünmeye son verdiği zaman, dünya var olmaktan çıkar. İşte bu görüş çoğu kişiye garip ve abartılı gelebilir. Bu yüzden, tekbencilüğün aşırılığından kaçınmak için temkinli bir öznel idealist, idealar için bir dış kaynağa bel bağlar. Berkeley, bu aşırı görüşün saçmalığından kaçınmak için, ideaların en temeldeki kaynağı olarak işin içine Tanrı’yı sokar. “Gerçeklik idealardan ibarettir; ama Tanrı onları sürekli “zihninde” tuttuğundan ideaların varoluşu süreklidir”⁴³ şeklinde bir formülasyon geliştirir.

1.1.3. İdealizme Yöneltilen Eleştiriler Nelerdir?

İdealizme yöneltilen eleştirilerin genel yaklaşımı şu ifadede kendini ortaya koymaktadır: İdealizm fikirleri bildirir, ilan eder, onlara geçit yaptırır; ama gerçekte idealizm, fikirleri ne kadar az anlıyorsa onlardan o kadar çok söz eder; fikirlerden her şeyi açıklamalarını ister, ama fikirler onun için açıklanmaz olarak kalır.⁴⁴

İdealizm, tecrübe dünyasında ve duyarlar dünyasında sahip olduğumuz bilgilerin kaynağının salt zihin olduğunu veya daha da marjinal bir iddiayla, her şeyin kaynağının *ben* (solipsist/*tekbenci*) olduğunu ileri sürerken, karşılaştığı sorulara cevap vermemektedir; hatta bazen gülünç durumlara düşebilmektedir. Buna örnek olması bakımından bir soru ve bir vaka üzerinden konu şöyle serimlenebilir: a-(soru) ayak parmağım taşa çarptığı zaman, idealist, acının nedenini nasıl açıklayabilir? b-(vaka) yağmurlu havada kapıda bekleyen Berkeley’ye kapı aralamak gerekmez; zira bu onun kendi düşüncesinin ürünüdür. Ekmek ve su da düşüncenin sadece birer formu olduğundan, gerçekte aç kalmaları mümkün olmayacaktır, bir ikramda bulunmaya veya yemek hazırlamaya gerek yoktur. Bunun gibi istihzai daha

⁴² Bkz. Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, 35 vd. Fiziki nesnelere varoluşunu, onların algılanmış olmalarına eşitleyen (var olmak algılanmış olmaktır sözüyle, ki bu hususta çokça eleştiri alacaktır) Berkeley, burada idealizmini aşırı uç nokta olarak Solipsizme vardırılmaktadır.

⁴³ Honer vd., *Felsefeye Çağrı, sorular ve Seçenekler*, 114.

⁴⁴ Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. Hasan Erdem (İstanbul: Neden Kitap Yayıncılık, 2012), 215.

nice itirazlara idealistin maruz kalması kaçınılmaz olmaktadır.

İdealizmin en gelişmiş halinin Kant'ta olduğu anımsanacak olursa,⁴⁵ onun da görüngüler dünyasının tamamen bizim temsillerimizden oluştuğu düşüncesinde olduğu görülür.⁴⁶ Kant, bu görüngüler dünyasının ötesinde tamamen kendinde şeylerden oluşan bir dünyanın var olduğuna; ancak bu dünyaya bizim nüfuz etmemizin imkânsızlığına işaret eder. Bir başka ifadeyle numenal dünyanın şeylerine, herhangi anlaşılır bir form vermek mümkün değildir.⁴⁷ Bu yaklaşıma da pek ala içinde bulunulan gerçeklikten hareketle itiraz edilebilir. Şöyle ki, anlam vermek mümkün olmayacağını bile bile bir anlam arayışı içinde olmak bir tezat değil midir? Esasen bu noktada Kant'ı, kendi sözünü refere ederek yanlışlamak da olasıdır, şöyle ki; “dinin hakikatlerinin akla indirgenmesi fanatizm üretme”⁴⁸ sebebi oluyorsa, neden reel olan şeylerin değerlendirilmesinde de aynı iddia geçerli olmasın? Realiteden kasıt fenomenal âlemde olan her şeydir. Şayet bunun gerçekliği ya da neye göre gerçek kabul edildiği tartışma sebebi edilecek olursa ve halen daha öznelci bir idealizme yaklaşılmaması söz konusu ise; bu durumda da izah gerektirecek bir başka *açmaz*ya yol alınıyor demek olacaktır ki, söz konusu açmaz “duyulanım” olarak ifade edilebilir.⁴⁹ Beş duyu ile algıladıklarımızın tamamı sadece zihinde olan fikirler ise (duyulanım), o halde biz, zihnimizin içindeki fikirleri mi görüyor-ışitiyor ve tadıyoruz? Oysa biz, duyulanım dünyasının gerçekliğine fizik diyoruz. Haddizatında fizik dünya ile gerçeklik alanı bir ve aynı şeydir.⁵⁰ İslâm Filozoflarından olan Sühreverdî (ö. 1191) de “herhangi bir şeyin sureti düşüncede belli olmadıkça onu idrak etmiş olamazsın” der.⁵¹ Çünkü ona göre, idrakin o şeye mutabık olması icap eder. Bir şeyin düşüncede belli olması; onun olduğu gibi idrak edilmesinin de şartıdır.⁵² Mesela hayvanlık sıfatı hayvanın irisine de ufağına da uygun düşer, fakat zihinde ölçülemez. Ancak bir gerçekliğinin olması ve duyusal olarak da bizim bunu müşahede etmiş olmamız gerekir ki ölçülebilm. Bu açıdan yukarıda zikri geçen görüşüyle Sühreverdî'nin de realizme yakın, idealizme mesafeli bir duruş sergilediği söylenebilir.

---

⁴⁵ Çınar, *Rasyonel Teoloji*, 99.

⁴⁶ Kant'a göre, gerçek olan dünya yalnız apriori bilinç formları ile kavradığımız, yani ideal olan “fenomenler” alanıdır. Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, 115.

⁴⁷ Çınar, *Rasyonel Teoloji*, 99-100.

⁴⁸ Çınar, *Rasyonel Teoloji*, 100.

⁴⁹ Duyulanım ne demektir? Görme, işitme, tatma vs. algı da duyulanım demektir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Fehmi Baykan, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar* (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2009), 155.

⁵⁰ Teoman Ş. Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir?* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 58.

⁵¹ Ebu Necîb Sühreverdî, *Nur Heykelleri*, çev. Saffet Yetkin (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 7.

⁵² Sühreverdî, *Nur Heykelleri*, 7.

Eğer algı ya da duyulanım beyinden bağımsız bir “zihnî faaliyet” ise zihnin beyin olmaksızın nasıl algıda bulunduğu yani zihin ve beyin ilişkisi de açıklanmak durumundadır. Bu tür tenkit ve yaklaşımlar, Berkeley’in ileri sürdüğü iddialarının (idealist görüşlerinin) yanlışlanmasına ya da iddialarının geçersiz kılınmasına dönük çabaların bir eseridir ve kendi içinde bir tutarlılık barındırdığı da ifade edilebilir. Nitekim Berkeley’in idealizminin aşağıdaki analogide görüldüğü üzere tamamen mantıksal tutarlılık ilkesi bakımından eleştiriye tabi tutulduğu da belirtilmek durumundadır. Mezkûr analogi şöyle kurulmaktadır:

-Zihin gayri maddi ise yaygınlığı ve şekli yoktur.

-Yaygınlığı ve şekli yoksa sınırı da yoktur.

-Eğer sınırı yoksa

1) Şahıstan şahısa değişen ferdi zihinlerden bahsedemeyiz. Zira ferdlilik sınırla mümkün ve kaimdir. Sınır olmaz ise, ferdlilik olamaz. Öyleyse farklı insanların farklı düşüncelerini, farklı zihin faaliyetlerini nasıl izah edeceğiz?

2) Eğer zihnin sınırı yoksa insanın zihni ile Tanrı'nın zihni arasında da bir fark, hudut yok demektir. Sınırsız olan tekdir. Şu hâlde Hâlikle (Yaratıcı) mahlûkta (yaratılmış) tek bir zihin var demektir.

Eğer öyleyse herkesin, her şeyi tamamen bilmesi gerekirdi. Hâlbuki öyle değil! İnsanların zihin gücü ve bilgisi mahduttur. Şu hâlde, şahıslar arasında ve insanla Tanrı arasında zihin farklı olduğuna göre zihinler ferddir. Eğer düşünme faaliyetlerinin zemini beyin değil de beyni de içine alan bir zihin ise, bunun mâhiyeti nedir, ferdfleşme ilkesi ve sebebi nedir? Yani zihin nedir ve neden şahıstan şahısa değişiyor?⁵³

Tanrısal zihin açısından ise durum daha paradoksaldır. Zira eğer fikirler duyulanım ise, tüm fikirler de Tanrı'nın zihninde olduğuna göre, Tanrı'nın zihninde duyulanım oluyor demektir? Ve duyulanım da duyu organlarını gerektirdiğinden,⁵⁴ ya antropomorfik bir savunu yapılmak durumundadır ki, bu durumda da Tanrı'nın biricikliği ve mükemmelliği sorunu söz konusu olacaktır; ya da zihnin duyulanım ile ilişkisi salt bir fiziksel farkındalık olarak değil, sezgisel bir durum olarak da açıklanmak durumundadır. Nitekim söz konusu yaklaşımın adım adım antropomorfizme götürdüğü gerekçesiyle, duyulanıma dair iddiaların yeterince irdelenmeden seslendirildiği ileri sürülerek, idealizm ve savunucuları (Descartes (ö. 1650), Kant ve diğer idealist filozoflar) eleştirilmiştir. Tanrı'nın insanı kendi suretinde yarattığı şeklindeki

⁵³ Baykan, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, 155-156.

⁵⁴ Baykan, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, 156.

Hıristiyan inancının *negatif benzerini*⁵⁵ de yine idealistlerde (Locke, Berkeley) görmek mümkündür.⁵⁶ Bu yönüyle de yine idealizm eleştirisi almaktadır.

İçinde olduğumuz veya karşı karşıya bulunduğumuz dünyanın esas doğasının ne olduğu sorusunu “zihinsel” olmaklıkla açıklayan idealizm, en büyük eleştiriyi gerçeklik ve algı hususunda almaktadır. Zira böyle bir kabul, yukarıda da değinildiği üzere “solipsizm”⁵⁷ sınırına dayanır ki bu da varlık ve gerçeklik hakkında algının rolü hakkında daha başka bir sorun başlığının açılmasına neden teşkil eder. Her ne kadar zekice bir adımla Berkeley fikirlerin zihnimizde olduğuna dair hiçbir kuşku olmadığını “zihnin dışındaki şeylerin varlığı konusunda ne gibi bir garantimiz var? Bilebileceğimiz tek şey tanım gereği fikirlerdir”⁵⁸ savını ileri sürse de bu görüşünü genel gerçeklik ilkesi bağlamında temellendirmesinin güç olduğu açıktır.

1.2. Realizm Nedir

Türkçe karşılığı *gerçekçilik* olarak zikredilen ve kendi içinde ‘*Ontolojik realizm, Kavram realizmi, Bilimsel realizm, Matematiksel realizm, Mantıksal veya Kipsel realizm, Hukukî realizm, Etik-Estetik realizmi, Ekonomik realizm*’⁵⁹ veya ‘*Kritik realizm, Naiv realizm, Sanatsal realizm*’⁶⁰ gibi türevleri de bulunan realizm, 19. yüzyıla kadarki tarihi seyri içinde birçok farklı anlam kırılmalarına uğrayarak varlığını sürdürmüştür. Zaman zaman *idealizm* ve *natüralizm* anlamında kullanılmış olsa da daha çok *materyalizm* anlamı kastedilerek kullanılmış⁶¹ ve daha sonra bu yüklenen anlamı dolayısıyla idealizmin açık

⁵⁵ İslâm’ın tevhid akdesine göre, Allah’tan başka herşeyin benzeri ve/veya zıddı bulunur. Bir şey ya benzeriyle ya da zıddıyla bilinir. Oysa Allah yegâne/biricik/tek olduğundan onun zıddı da bulunamaz. Zira bir şeyin zıddı, o şeyin negatif benzeri anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Allah asla başka bir varlıkla (şeytan gibi) karşılaştırılmaz. Yani “Allah-şeytan” ikilemi ve kıyası yapılamaz, ancak “melek-şeytan” kıyası ve değerlendirmesi yapılabilir. ama Hıristiyanlıkta var olan antropomorfik yapı, bu duruma ters düşmektedir. Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*.

⁵⁶ Hıristiyanlık’a göre “Tanrı, insanı kendi suretinde yaratmıştır”. Bu görüşün negatif benzeri ise “İnsanın Tanrı’yı kendi suretinde yarattığı” düşüncesidir. Her ikisinde de Tanrı’yı kişileştirme (Antropomorfizm) hatası işlenmekte ve bu da idealizmin temel iddiasıyla çelişmektedir. Konu hakkında geniş bilgi için Bkz. Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*; John Locke, “Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler”, (ts.).

⁵⁷ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979), 169; Solipsizm; insanın (bireyin) düşüncesinden bağımsız bir gerçekliği reddeden; bütün gerçekliklerin insanın düşüncesinin bir ürünü olduğunu iddia eden sosyolojik bir kavram olup, Türkçe’de “tekbencilik” olarak ifade edilmektedir. Bkz. Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 1984, 171.

⁵⁸ Alexander Moseley, *A’dan Z’ye Felsefe*, çev. Ali Süha (İstanbul: NTV Yayınları, 2014), 138.

⁵⁹ Bkz. Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 877-878.

⁶⁰ Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 145-146.

⁶¹ Bkz. Williams, *Anahtar Sözcükler*, 145.

hedefi haline gelmiştir.

Ancak bugün realizmin ne olduğuna dair çerçevesi belirlenmiş bir tanımının yapılabildiği söylenebilir. Buna göre realizm, idealizmin zıddı olarak anlaşılakta ve gerçek olanın, gerçeği olduğu gibi kabul edenin, gerçeğe uygun olanın karakteri⁶² şeklinde de tanımlanmaktadır. Genel olarak ise realizm, olguları gerçekte oldukları şekliyle nesnel olarak ve dürüstçe kabul etme tavrı veya belli bir kategoriye giren varlık ya da nesnelere zihinden bağımsız olduklarını öne süren öğretisi⁶³ olarak tanımlanmaktadır.

İnsan zihninden bağımsız bir dış gerçeğin var olduğu esasına dayanan bu dünya görüşü, bir şeyi, nasıl ise öyle kabul etmeyi savunur. Yani varlığı en yalın ve yorumsuz haliyle kabul etmek, gerçeğin (ve belki de hakikatin) tek yoludur. Sistemini bu görüş üzerine bina eden realizmin de zamana, mekâna, durumlara ve karşılaştığı görüşlere bağlı olarak türevleri, savları, eleştirileri olduğu gibi, eleştirildiği de bilinmektedir.

1.2.1.Realizmi Savunan Filozoflar ve Görüşleri

Felsefi bir geleneğe isim olması yanı sıra sanat, edebiyat ve bilimde de kullanılan bir terim olan realizm genellikle, dünyayı nesnel bir şekilde ele alır ve gerçeğin nesnel ve bağımsız olduğunu savunur. Realist filozoflar, gerçeğin evrensel prensiplerini araştırırken, duylara dayalı gözlemlerle ve bilimsel yöntemlerle gerçeği anlamaya çalışırlar. Bu anlamda görüşler ortaya koyan ve felsefi realizmin öncüleri arasında yer alan isimler arasında Aristoteles, T. Hobbes (ö. 1679) ve J. Lucke (ö. 1704) zikredilmektedir. Antik dönemin en etkili filozoflarından biri olan Aristoteles (ö. MÖ 322), realizmin erken bir temsilcisidir. Ona göre, gerçeklik nesnel ve bağımsızdır ve insanlar bu gerçeği duyları aracılığıyla kavrayabilirler. Aristoteles, bilginin deneyimden ve gözlemlerden geldiğini savunmuş ve felsefi çalışmalarını bu doğrultuda şekillendirmiştir.⁶⁴ İngiliz filozof ve siyaset teorisyeni olan Hobbes, realizmin modern bir temsilcisidir. Ona göre, gerçeklik maddi ve fiziksel dünyadaki varlıklarla sınırlıdır. Hobbes'un düşünceleri, insan doğasını ve toplumun işleyişini anlamaya yönelik gerçekçi bir yaklaşımı içerir.⁶⁵ Empirist bir filozof olan Locke, gerçeğin insan deneyimi ve duylarıyla anlaşılabilir olduğunu savunmuştur. Ona göre, bilgi doğrudan deneyimden gelir ve insan

⁶² Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 145.

⁶³ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 877.

⁶⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996), 1. Kitap, 982a.

⁶⁵ Hobbes, *Leviathan*, 921. Kısım 14.

zihni boş bir levha (tabula rasa)⁶⁶ gibi doğuştan gelir, deneyimlerle dolup taşar. Bu nedenle, Locke'un realizmi deneyimcilik ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.

1.2.2.Realizmin Savları

İdealizmi gerici bir felsefe olarak değerlendiren ve “safça gerçekçiliğe” başvurmanın, en zavallı *safsatalardan* biri olduğunu ileri süren Lenin (ö. 1924), “bir tımarhaneden ya da idealist filozofların okulundan geçmemiş sağlam kafalı her insanın “safça gerçekçiliği”, bizim duyularımızdan, bilincimizden, “ben”imizden, ve genel olarak insandan *bağımsız olarak* şeylerin, çevrenin, dünyanın varlığını kabul etmekten ibaret”⁶⁷ olduğunu deklare eder. Çevremizde bilinçten bağımsız bir dünya bulunduğu kabulü, solipsist düşüncenin reddi anlamında bir dolaylamayı da içerir. O. Hançerlioğlu'nun (ö. 1991) da değerlendirmesinde ortaya koyduğu gibi, daha açık bir ifadeyle şöyle denebilir:

Her basit varlık da bilir ki taşları, toprakları, ağaçları vb. var eden insan bilinci değildir. Çünkü bunlar dünya üstünde insanlar var olmadan önce de vardı. Dünya, milyarlarca yılını, bu doğal varlıklarıyla birlikte insansız yaşamıştır. Örneğin kuşların, kendi bilincinin ya da insan bilincinin ürünü olmadığını ve kendisinin dışında bağımsız olarak var bulunduğunu çocuklar bile bilir.⁶⁸

Nesneler, o nesnelere verilen isimler, onların bizdeki algısına yaptığımız değerlendirmeler ve bu değerlerin tüm farklı bireylerde aynı gerçeklikle kabul edilmesi vb. göstermektedir ki, insan zihninden bağımsız bir dış gerçeklik vardır.

Tecrübi dünyamızda kullandığımız ve tarihen sabit olan bir kavram şemamız vardır. Söz konusu kavramların yüklenmiş oldukları anlamların bir gerçeklik değeri ve genel geçer doğruluğu da olmak durumundadır. Kullanılan kavramların salt fikir ürünü olmayıp, aynı zamanda gerçeklikte de karşılığının olması zaruret derecesinde gerekli görülür. Ontolojik bir ifadeyle, söz konusu zaruret veya gereklilik, “düşüncede olmayanın nesnesi yoktur; nesnesiz düşünce ise çıldırır”⁶⁹ gibi bir gerekçe üzerine bina edilebilir. Buna göre,

⁶⁶ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1992), 12, 61-77.

⁶⁷ V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*, çev. Sevim Belli (İstanbul: Eriş Yayınları, 2013), 59.

⁶⁸ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1/217.

⁶⁹ Not: Bu söz, Nietzsche'nin genel felsefi düşüncelerine ve tema-larına oldukça uygun düşmektedir. Nietzsche'nin eserlerinde, düşüncenin nesnesiz olmasının veya nesnesiz düşüncenin çıldırtıcı etkilerinin altını çizen birçok pasaj bulunmaktadır. Bkz Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, çev. A. Turan Oflazoğlu (İstanbul: Cem Yayınları, 1984); Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür

düşüncede var olan ve dolayısıyla da kavramsal olarak varlığını tezahür ettirmiş olan şeylerin bir nesnel gerçekliği olmalıdır. “Varlık kendini dilde gösterir”⁷⁰ ifadesindeki ontolojik tespit de realizmin iddialarının temellendirilmesinde refere edilebilir. Bu ifadeye göre, anlam ifade eden ve kullanılmakta olan kavramların gerçeklikte de bir karşılığı bulunmak durumundadır.⁷¹ İdealizmin de realizmin de düşünce, kavram ve gerçeklik hakkında belli düzeyde bir kabulleri olduğuna göre, epistemik açıdan esas sorunun algı ve kesin bilginin imkânı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla her iki disiplin veya yaklaşım biçimi, ancak ötekinin zayıf yönü üzerinden bir temellendirme ve kritik yapmaya çalışır. Zira gerçekliğin duyularımıza konu olması kadar gerçekliğin idelerimize konu olması da bireylerin algılamalarına bağlı olarak çeşitlilik gösterir ve bu durum epistemik bir kesinliğe ulaşmada karşılaşılan önemli bir engel olarak zikredilmek durumundadır. Nitekim Teoman Duralı'nın (ö. 2021) bu hususta serdettiği şu ifadeler, konuya anlamlı bir yaklaşım olarak da değerlendirilebilir:

Gerçekliğin, duyularımıza konu olması, yani algılanır olması hâline 'olay' diyoruz. Belli bir 'olay'ın, onu başkalarından ayıran belirgince çizilmiş sınırlar içinde, anlamı açık-seçik dil ile mantık birimleri aracılığıyla tanıtılması ise bilgidir. Şu var ki, gerçekliği henüz zamana, mekâna, sana, bana, ona göre değişmez bir esâsa oturtamadığımız görülüyor. O halde gerçeklikten türetilen bilgi de sağlam ve güvenilir cinsten olmayacak. Gündelik yaşama düzleminde bile sağlam, güvenilir bilgilerden yoksun isek gerek birey gerekse toplum seviyesinde yolumuzu yordamımızı nasıl bulacağız? İşte *Eflâtun*'dan beri felsefenin çözmeye çalıştığı en temel sorun bu.⁷²

Metinden de anlaşılacağı üzere, realizmin, bir durumdan anlamlı tarzda söz edebilmek için o 'durum'un dışına çıkmanın şart olduğu görüşü,⁷³ salt bir kendi görüşünü savunmak olarak algılanmamalı, aynı zamanda idealizmin iddiasına karşı bir eleştiri olarak da değerlendirilmelidir. Bu yaklaşımın benzerine çoğu realist düşünürde rastlamak mümkündür. Nitekim Aristoteles'in *güzellik* algısına dair yaklaşımı da bu görüşü teyit eder.

Yayınları, 2010); Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo Kişi Nasıl Olduğu Kimse Olur*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020); Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü-Bir Polemik*, çev. Zeynep Alangoya (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2011); Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *İnsançıklar*, çev. Ergin Altay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

⁷⁰ Wilhelm von Humboldt, (*Documenta Semiotica*) *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (Berlin: Oms, 1974), 212.

⁷¹ Makul olmayan ve anlamdan da yoksun kavramlar insan zoruyla pekâlâ türetilbilir; absürt birer kavram olarak 'zıptırış' veya Baykan'ın "Pitu"su gibi... Bkz. Baykan, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, 250.

⁷² Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir?*, 58.

⁷³ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir?*, 58.

Aristoteles'e göre, güzellik ideası var olduğu için güzel bulduğumuz nesnelere sanat eserleri bir varlık kazanmıyorlar, tersine sanat eserleri var oldukları için, güzellik kavramından söz edebiliyoruz, güzel nesnelere var olduğu için, nesnelere güzelliğinden söz açabiliyoruz.⁷⁴

İdealizmin iddiaları, salt realizm açısından bir kavramsal eleştiriye tabi tutulmamış, tecrübecilik açısından da önemli sorulara ve eleştirilere maruz kalmıştır. Söz gelimi, daha önce hiç görmediğimiz bir nesnenin neyin eseri olduğunu, nelerin sebebi olabileceğini tecrübe olmadan bilemeyeceğimiz açıktır. Nitekim pedagojik formasyona konu olan boyutuyla deneyerek ve yanılarak öğrenmek ilkesi de aynı gerçeklikten beslenmektedir. Gündelik yaşamın olağan pratiklerinden olan pek çok husus da keza salt bir akli çıkarıma değil yaşanmışlığa dayanır. Şairin;

Gökyüzünün başka rengi de varmış

Geç fark ettim taşın sert olduğunu

Su insanı boğar, ateş yakarmış

Her doğan günün bir dert olduğunu

İnsan bu yaşa gelince anlarmış⁷⁵

dizelerinde de yaşanmışlıkların neticesinde epistemik bir farkındalık ve öğrenmenin gerçekleştiğine işaret edilmektedir. Bir başka şairin de;

Ne varsa nakış nakış, tabiatta, maddede

Gözlerimdeki nurun aksi, beyaz perdede⁷⁶

dizelerinde yine deneyim ve öğrenme teması işlenmektedir. Anlaşılmaktadır ki, insan, zekâsının bütün yetilerine rağmen, duyular dünyasını deneyimlemeden varlık hakkında bir kesin bilgiye sahip olamaz. Eserden müessire, sebepten müebbibe doğru ortaya konulan çıkarımların da temeli yine aynı deneyimlemeye dayanır.

İdealizmin salt düşüncü savlarına karşı realizmin iddiası yalnızca maddi vasıflı vakıaların bilimin konusu ya da nesnesi olduğu⁷⁷ şeklinde bir tür nesnel gerçeklik veya ortak bir farkındalıktır. Aksi takdirde, gerçekliği duyulara konu olanlardan, algılananlardan ibaret saymak, göreliliğe mahkûm olmak anlamına gelecektir.⁷⁸ Bu yönde bir yaklaşım ise realizmin idealizme yönelttiği

⁷⁴ Aristoteles, *Poetika* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002), 7.

⁷⁵ Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş Bütün Şiirleri* (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 189.

⁷⁶ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1998), 187.

⁷⁷ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir?*, 66.

⁷⁸ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir?*, 58.

eleştirilerin temel (sebebe)ini teşkil eder.

Realizmin idealizme yönelttiği eleştirilerden biri de dünyanın varoluşuyla ilgilidir. Dünyanın “Tanrı tarafından mı yaratıldığı, yoksa öncesiz olarak bir varlığa sahip mi olduğu?” sorusuna verilen yanıtı göre filozofların iki büyük kampa ayrıldığı görülmektedir. Buna göre, dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığını kabul edenler, yani ruhun maddeyi yarattığını söyleyenler, idealizm kampını oluştururlar. Nihai hüküm ise; *idealizm ve materyalizmin felsefenin temel sorularına karşı ve çelişik yanıt verdikleri şeklindedir*. Bundan dolayı da idealizm, bilimsel olmayan anlayış⁷⁹ olarak değerlendirilmektedir.

1.2.3.Realizme Yapılan Eleştiriler

Madde eleştirisi aslında Berkeley’in idealizminin kurulmasında zorunlu değildir, sadece onun kabul edilmesinin önündeki engeli kaldırır. Madde, idealizminin temeli olması için fantezileştirilir. Berkeley’in sisteminde bu rol maddeye değil Tanrı’ya aittir. Argümanın ilk öncülü insanların idealardan başka hiçbir şey bilmediğidir ve bu öncül maddi töz düşüncesi hedef alınmadan çok daha önce ifade edilir.⁸⁰

Berkeley’e göre madde algılanmaz, çünkü sadece idealerin algılandığı kabul edilmiştir. Bu yüzden o, duyuyla değil akılla keşfedilen bir şey olmalıdır.⁸¹ Dolayısıyla, idealerin sebebinin madde olmadığı, maddenin durağan ve düşünemez olması hasebiyle, düşüncenin nedeni olamayacağı da realizme yöneltilecek bir eleştiri olarak değerlendirilmek durumundadır. Bir başka ifadeyle Berkeley’ göre nesnelere ancak bir şekilde bir zihne bağlı oldukları zaman, algılandıkları ya da düşündükleri zaman vardır.⁸² Temelde materyalizme yapılan bu reddiye realizm için de geçerlidir. Çünkü ‘ancak var olanı algılayabileceğimize’ dair realistlerin savlarına karşı Berkeley’in yaklaşımıyla idealistler şu örnekle eleştiride bulunabilmektedirler; ‘fil, çalı, bulut, renk, çiçek, böcek vb. nesnelere, hepimizdeki algısı aynı değil farklı farklı olmaktadır. Onları aslında olduğu gibi değil algıladığımız gibi görüp ifade etmekteyiz’. Bundan dolayı, zihinden ve algıdan yalıtılmış bir gerçeklikten söz edilemez. *Çocuksu gerçeklik*⁸³ diye de ifade edilen; “*kuşların ve sair varlık unsurlarının kendi bilincinin ya da insan bilincinin ürünü olmadığını ve*

⁷⁹ Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, 48.

⁸⁰ Anthony Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi Modern Felsefenin Yükselişi*, çev. Volkan Uzunağ (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 3/209.

⁸¹ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, 35-55; Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi Modern Felsefenin Yükselişi*, 3/207.

⁸² Adam Morton, *Pratikte Felsefe*, çev. Mukaddes İğün (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006), 467.

⁸³ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1/217.

*kendisinin dışında bağımsız olarak var bulunduğunu çocuklar bile bilir*⁸⁴ anlayışı, sağlam bir anlayış olarak görülmekle beraber, güçsüz yanları vardır ve bu idealistlerin hedefi haline gelebilmektedir. Mesela *öz'*le *olgu'*yu özdeş tutması onun eleştirilen güçsüz yanı olarak zikredilebilir. Nitekim idealist felsefe onun bu güçsüzlüğünden yararlanmış, özü bilinmeze ve var olmayana indirgeyerek olguyu, eş deyişle görünüşü gerçek dışı saymıştır.⁸⁵ Ernst Mach'ın (ö. 1916) da aşırıcı ve solipsizme yakın bir görüşle ileri sürdüğü *kendiliğinden gerçekliğin* ikinci güçsüz yanı, dünyanın varlığını olağan bulduğu ve bu nedenle önemsemediği iddiasıdır. Nitekim idealist felsefe onun bu ikinci güçsüz yanından da yararlanmışır.⁸⁶ Örneğin Mach öğretisi⁸⁷ dünyanın varlığı sorununun hiçbir önem taşımadığını ileri sürerek tek gerçekliğin duyular olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁸ Nitekim Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974) *Varlık ve Oluş* isimli eserinde pozitivistliğe yönelik yaptığı şu değerlendirmeye sadece realizme bir savunu yapmamakta, daha ziyade idealizme ve idealizmin aşırıcı şekli olarak Mach'ın empiriocriticisme öğretisine⁸⁹ karşı da bir duruş sergilemektedir. Ülken şöyle der: "Pozitivizme göre biz yalnız görünüşler (fenomenler) arasındaki münasebetleri bilebiliriz, "niçin?" sorusuna değil, yalnız "nasıl?" sorusuna cevap verebiliriz? Çünkü bütün bildiğimiz, tecrübe verilerinden, duysal terkiplerden ibarettir."⁹⁰

Realizme yöneltilen eleştiriler sadece felsefi alanda değil, aynı zamanda siyasal ve iktisadi alanlarda da yapılmaktadır. Örneğin, uluslararası sistemde

⁸⁴ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1/217.

⁸⁵ Bkz. Serdar Saygılı, "Gerçekliğin Duyumsal İnşası Sürecinde Metafiziksel Olabilirliğin Radikal Reddi Meselesi ve Ernst Mach", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 9 (2018), 90-104.

⁸⁶ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1/217.

⁸⁷ "Machizm, Alman düşünürü Ernst Mach'ın olgucu öğretisidir. Alman fizikçisi ve düşünürü Ernst Mach'ın öğretisi olan Machizm, bilimsellik görünüşü içinde bilim dışılığın en belli örneklerinden biridir. Empiriocriticisme adıyla anılan öğretilerinde varlığını duym denilen elemanlardan meydana geldiğini, bütün doğanın insan düşüncesinde düzene konulan bu eleman serilerinin toplamı olduğunu, nesnel sandığımız her şeyin gerçekte bizim öznel duyularımızdan ibaret bulunduğunu ileri sürmüştür. Ona göre varlık bir duyular karması'dır. Fizik ve psişik bütün gerçeklikler temelde öznel duyulara indirgenirler. Mach'ı izleyenler bilimsellik iddiası içinde bu kadar ileri gitmenin mümkün olmadığını anlayarak, bu duyuların hiç kimseye ait olmayıp yansız olduklarını ileri sürmüşler ve onun öznel idealizmini gizlemeye çalışmışlardır. Ne var ki ne fizik ne de psişik olmakla tanımlanan bu yansız kavramı da Mach'ın savına hiçbir gerçeklik katmamıştır. Çünkü doğada fizik ya da psişik olmayan hiçbir şey yoktur." Bkz. Ömer Yıldırım, "Mahizm (Machizm) Nedir, Ne Demektir?", internet, <https://www.felsefe.gen.tr/mahizm-machizm-nedir-ne-demektir/>, 19 Kasım 2019.

⁸⁸ Saygılı, "Gerçekliğin Duyumsal İnşası Sürecinde Metafiziksel Olabilirliğin Radikal Reddi Meselesi ve Ernst Mach", 90-104; Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 155.

⁸⁹ Kavram hakkında geniş bilgi için Bkz. Arda Dankel, *Düşünceler ve Gerçekler* (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003), 480.

⁹⁰ Ülken, *Varlık ve Oluş*, 155.

meydana gelen değişiklikler ve yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte realizmin bazı yönlerinin eleştirildiği ve uluslararası sistemi açıklamada yetersiz kaldığının düşünüldüğü görülmektedir. Eleştirenler, özellikle Soğuk Savaş (12 Mart 1947 - 3 Aralık 1989) sonrasında ekonomi, kültür ve çevre gibi uluslararası ilişkilerde marjinal olarak görülen alanların artık askeri ve güvenlik konuları kadar önemli hale geldiğini ve bu ayrımın anlamsız hale geldiğini ileri sürmektedirler. Realizmin göz ardı ettiği ekonomik ilişkiler, toplumsal ve kültürel ilişkiler ile çevre sorunları gibi unsurların giderek önem kazanması ve uluslararası sistemi etkilemesi, eleştirilerin haklı olduğunu gösterebilir. Ayrıca, realizmin mevcut gelişmelere uyum sağlama ve açıklama gücünün de sorgulandığı gözlenmektedir. Realizmi gerçekçi bulmayanlar, realizmin genellemelerinin mevcut koşullarla uyuşmadığını düşünerek, artık geçerli olmadığını savunmaktadırlar. Soğuk Savaş döneminde hegemonik mücadelenin hâkim olduğu gündem yerine, uluslararası karşılıklı bağımlılık, çevre sorunları, uyuşturucu kaçakçılığı, insan hakları, hızlı nüfus artışı, doğal kaynakların etkin kullanımı ve uluslararası borç sorunları gibi konuların ön plana çıktığını belirterek, uluslararası ilişkilerin artık realist teorinin bakış açısıyla anlaşılamayacağını ve yeni bir eksene kaydığını iddia etmektedirler. Bu nedenlerden dolayı, realist teorinin uluslararası ilişkilerde rehberlik etme yeteneğini kaybettiği değerlendirilmektedir.⁹¹

2.Karşılaştırma

2.1.İdealizmin Güçlü ve Zayıf Yanları: İdealizmin güçlü yanları olarak şu hususiyetler zikredilebilir:

Vizyonerlik ve İlham Verme: İdealizm, insanları motive eden ve ilham veren büyük vizyonlar sunabilir. İdealler, insanların yaşadıkları başarısızlıklara, daha yüksek çalışmalar için çaba göstermelerine yol açabilir.

- a) *Değer Odaklılık:* İdealizm değerlere ve ilkelere odaklanır. Bu, insanların etik ve ahlaki standartlara bağlı kalarak daha iyi bir dünya yaratma çabalarını teşvik edebilir.
- b) *Yaratıcılık ve İnovasyon:* Bu husus, insanların mevcut durumu sorgulayarak yeni fikirler üretme yeteneğini ifade eder. Yaratıcılık, mevcut normları aşarak özgün çözümler geliştirir. İnovasyon ise bu yaratıcı fikirlerin pratikte uygulanmasıyla topluma ve dünyaya değer

---

⁹¹ Bkz. Frank Thilly, *Felsefe Tarihi*, çev. İbrahim Şener (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995), 228; Frank Thilly, *Bir Felsefe Tarihi*, çev. Nur Küçük - Yasemin Çevik (İstanbul: Idea Yayınevi, 2000), 516-555.

katan yeni ürünler, hizmetler veya süreçlerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu sayede idealizm, toplumsal ilerlemeyi destekler.

- c) *Toplumsal Değişme ve İyileşme*: İdealizmin güçlü yanlarından biri, toplumsal değişim ve iyileşme sürecine katkı sağlamasıdır. Bu, insanların toplumsal sorunları tanıyıp adalet ve eşitlik gibi değerlere dayanarak daha iyi bir gelecek için çaba göstermelerini içerir. İdealizm, sosyal adaletin sağlanması, eğitim ve sağlık gibi alanlarda iyileştirmelerin yapılmasıyla toplumsal refahın artmasını teşvik eder.

İdealizmin zayıf yanları olarak ise şu hususiyetler zikredilebilir:

- a) *Uygulanabilirlik Sorunu*: İdealizm bazen değiştirilmeyen veya pratik uygulanabilirlikten uzak hedefler ortaya çıkarabilir. Bu, idealistlerin gerçek dünyada uygulanabilirliğini sınırlayabilir.
- b) *Ütopik Yaklaşım*: İdealizm, bazen gerçek dünyanın karmaşıklığını veya pratik sınırlamalarını göz ardı ederek, daha mükemmel veya ideal bir dünya vizyonu sunar. Bu vizyonlar, gerçek dünyada uygulanması zor veya mümkün olmayan hedefler içerebilir. Örneğin, bir idealistin barış ve eşitlik dolu bir toplum hayal etmesi, ancak mevcut sosyal, ekonomik ve politik gerçekliklerin bu idealin gerçekleştirilmesini zorlaştırması, ütopik bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.⁹²
- c) *Gerçeklikten Kopma*: Realizm, gerçek dünyadaki pratik sorunlara odaklanır ve mevcut durumu kabul eder. Ancak bazen, gerçekçi düşünce tarzı, mevcut durumun sınırlarını aşmakta veya yapısal sorunların altında yatan faktörleri sorgulamakta zorlanabilir. Bu durumda, gerçeklikten kopma riski ortaya çıkar ve idealist düşüncenin bir türü haline gelir. Yani, bazen gerçekçi olmayan veya pratik uygulanabilirlikten uzak fikirler veya hedefler geliştirme eğilimi, gerçeklikten kopma olarak tanımlanabilir.
- d) *Çatışma ve Bölünmeye Katkı*: İdealizm, farklı ideolojilere, değerlere ve görüşlere sahip insanlar arasında çatışmalara veya bölünmelere yol açabilir. Herkesin paylaşmadığı bir idealizm vizyonu, ayrışma ve çatışma potansiyelini artırabilir. Örneğin, bir idealistin belirli bir siyasi veya dini ideale dayalı olarak toplumu birleştirme girişimi, aslında toplumda ayrışmayı ve kutuplaşmayı artırabilir. Bu nedenle, idealizm bazen çatışma ve bölünmelere katkıda bulunabilir.

---

⁹² Bkz. Augustine, *The City of God*, çev. Demetrius B. Zema vd. (Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2008); (Eflatun), *Devlet*.

2.2.Realizmin Güçlü ve Zayıf Yanları: Realizmin güçlü yanları olarak şu hususiyetler zikredilebilir:

- a) *Pratik Uygulanabilirlik:* Realizm, gerçekçi ve pratik çözümler önerme eğilimindedir. Bu, realist yaklaşımların gerçek dünyadaki sorunlara etkin ve uygulanabilir çözümler sunma potansiyeline sahip olduğunu gösterir.
- b) *Deneysel Yaklaşım:* Gerçekçilik, deneysel verilere dayanarak analiz yapar ve somut kanıtlara dayanarak kararlar alır. Bu, gerçekçi düşünme tarzının bilimsel yöntemle uygunluğunu ve doğrulanabilirliğini vurgular. Aristoteles'in dört temel neden ilkesi buna örnek verilebilir.⁹³
- c) *Gerçekçi Tehdit Algısı:* Realizm, uluslararası ilişkilerde güç ve çıkarların belirleyici olduğunu öne sürer. Bu, ulusal güvenlik politikalarının ve dış politikanın gerçekçi bir temele dayanmasını sağlar ve potansiyel tehditlere karşı etkili bir şekilde tepki verilmesini sağlayabilir.
- d) *Dengeli ve İhtiyatlı Yaklaşım:* Realizm, politika yapıcılarında dengeli ve ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemelerini önerir. Bu, gerçekçi politikaların radikal değişimlerden kaçınarak istikrarı ve güvenliği teşvik edebileceğini gösterir.

Realizmin zayıf yanları ise dört madde halinde ifade edilebilir:

- a) *İnsan Doğasını Sınırlı Görme:* Gerçekçilik, insan doğasını genellikle bencil ve rekabetçi olarak tanımlar. Ancak, bu, insanların potansiyelini ve değişim kabiliyetini sınırlayan dar bir bakış açısı sunabilir. Hobbes'un, "*homo homini lupus/insan insanın kurdudur*" mottosu buna örnek teşkil edebilir.⁹⁴
- b) *Esnekliğin Eksikliği:* Realizm, mevcut güç dengelerine dayanarak politikalar üretme eğilimindedir ve bu da esneklik ve değişime direnç anlamına gelebilir. Bu, hızla değişen bir dünyada uyum sağlama yeteneğini azaltabilir. Machiavelli'nin (ö. 1527) yönetim usulüne dair görüşleri buna örnek teşkil edebilir.⁹⁵
- c) *Sorunların Yapısal Analizinde Yetersizlik:* Realizm, genellikle mevcut

⁹³ Dört temel neden olarak bilinen "Maddi neden, Fail neden, Formek neden, Ereksel neden" için bkz. *Metafizik*, 1. Kitap, 10. Bölüm, 993a 15-25.

⁹⁴ Hobbes, *Leviathan*, 11.

⁹⁵ Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Nevin Yeni (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017); Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Necdet Adabağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).

durumu kabul eder ve yapısal sorunları sorgulamaz. Bu, köklü sorunların altında yatan yapısal nedenleri göz ardı etme riski taşır.

- d) *Barışçıl Çözümlere İlişkin İhmal*: Realizm, uluslararası ilişkilerde güç ve çıkar odaklıdır ve bu da barışçıl çözümlerin ve iş birliğinin önemini ihmal etme eğiliminde olabilir.

Bu güçlü ve zayıf yanlar, gerçekçiliğin karmaşıklığını ve çeşitliliğini yansıtır. Realizm, gerçek dünyadaki pratik sorunlara etkin çözümler sunma yeteneği ile tanınırken, aynı zamanda insan doğasının ve yapısal sorunların altında yatan faktörleri sorgulamada da bazı zorluklar yaşayabilir.

3. İdealizm ve Realizm Arasında Rasyonel Tutum

Bilimsel süreçlerin tamamı esasen bir *ratio*ya dayanmaktadır. Zira *ratio*, temellendirmenin ilk şartı olarak kendisini refere eder. Nitekim idealist yaklaşımların da reel yaklaşımların da rasyonel bir boyutunun olduğu görülmektedir. Bu nedenle bir şeyin gerçekliği ve geçerliliği için rasyonel oluşuna bakılarak karara varılması sağlıklı bir netice veremeyebilir. Usa vurarak, kabul edilebilirlik vasfı kazanan hususiyetlerin gerçekliklerinden söz edilebilir; ancak her gerçeğin doğru olamayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle rasyonel ve reel olmak esasen doğru olanın öncülü olarak kabul edilmek durumundadır. Değerlendirmelere, olay ve olgulara *doğruluk* perspektifinden yaklaşmak, çalışma, çaba ve sürecin esas amacına muvafık olması için de gereklidir. Tüm bu hususiyetler bağlamında rasyonalizm ve *doğruluk* esaslarına göre değerlendirecek olursak, şöyle bir çıkarsama yapılabilir.

Varlıklar evrenindeki işleyişin hem mutlak bir determinizm içinde yürüdüğü hem de kısmî bir illiyet prensibinin ve dolayısıyla iradî bir tercihin de işlemekte olduğu ileri sürülebilir. Söz gelimi suyun belli bir santigrat derecede kaynayıp-donması, dünyanın dönmesi ve buna bağlı olarak zaman mefhumunun işlenmesi, bunun da hem mevsimleri hem de canlı yaşamının bitişine doğru yol alması, buna bağlı olarak insanın yaşlanması vb. hususiyetler mutlak bir determinizmi ve mutlak bir iradeyi ortaya koyarken; insanın bir takım öncül bilgilerle ve öngörü ile hareket edebilme olanağına sahip olması, alternatifler arasında muhayyer bulunup hür irade ile tercihte bulunma imkanına sahip oluşu bu iki hususa örnek olarak verilebilir. Fakat burada “mutlak determinizm” kavramına bir açıklık getirmede fayda mülhaza edilmektedir. Şöyle ki; bizim kullandığımız anlamda *mutlak determinizm*den maksat, mutlak bir iradenin işin içinde oluşudur. Ancak söz konusu kavram daha çok materyalist, pozitivist ve natüralist bir perspektifle kullanıldığı taktirde işin içine doğanın ya da tabiatın bir mutlak irade olarak sunulduğu söz konusu

olacaktır ki bu durum tabiatın tanrılaştırılması (panteizm) olarak karşılık bulmaktadır. Gerçekte tabiatın ve unsurlarının kendinden menkul ve üstün bir iradesi söz konusu değildir. Tabiat daha çok öznenin eylem sahası olarak karşımızda durmaktadır. İnsanüstü iradenin (Tanrı) tabiatın içine yerleştirmiş olduğu sistem ise tamamen insan iradesini de tabiatın kendisini de aciz bırakan bir gerçeklikler ağı olarak keşfedilmeye açıktır. İslam kelamında *cüz'î irade-küllî irade* tartışmalarının tam da bu zeminde gerçekleştiği bilinmektedir.⁹⁶

Tüm bu veriler ışığında ve felsefenin tarihsel seyrini de göz önünde bulundurarak, hangi akımın veya tavır alış biçiminin "temellendirme", "bağlam oluşturma" ve "sürdürülebilirlik" ilkeleri açısından daha üstün olduğu sorulduğunda, realizmin "temellendirme", "bağlam oluşturma" ve "sürdürülebilirlik" ilkeleri açısından daha üstün olduğu savunulabilir. Şöyle ki:

1. *Temellendirme Açısından:* Realizm, felsefi düşüncenin temellerini somut gerçekliğe dayandırır. Bilimsel yöntemler ve gözlem, gerçekçi yaklaşımın temelini oluşturur. Bu, daha sağlam ve güvenilir bir zeminde felsefi düşünce inşa etmeye olanak tanır. Öte yandan, idealizm bazen gerçek dünyanın karmaşıklığını veya pratik sınırlamalarını göz ardı edebilir ve soyut kavramlara dayanabilir.
2. *Bağlam Oluşturma Açısından:* Realizm, mevcut durumu ve koşulları dikkate alarak bağlam oluşturma eğilimindedir. Gerçek dünyanın karmaşıklığını anlamak ve çeşitli faktörleri değerlendirerek mantıklı sonuçlara varmak için gerçekçi bir bakış açısı benimser. Bu, gerçekçi yaklaşımın, politikaları ve çözümleri gerçek dünyadaki ihtiyaçlara uygun şekilde oluşturduğunu gösterirken, idealizm bazen mevcut durumu basitleştirerek veya göz ardı ederek bağlam oluşturmaya zorlaştırabilir.
3. *Sürdürülebilirlik Açısından:* Realizm, sürdürülebilirliği göz önünde bulunduran bir yaklaşımdır. Pratik uygulanabilirlik ve uzun vadeli sonuçlar düşünülerek politikalar ve çözümler geliştirilir. Gerçekçilik, ideallerin pratikte uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini sorgular, böylece uzun vadeli başarıyı teşvik eder. Diğer yandan, idealizm bazen gerçekçi olmayan veya uygulanabilir olmayan hedefler belirleyerek sürdürülebilirlik açısından zorluklar ortaya çıkarabilir.

Bu nedenlerle, realizm yaklaşımının, temellendirme, bağlam oluşturma ve

⁹⁶ Bkz. Mes'ud İbn Ömer Taftazanî, *Şerhu'l- Akâid Kelam İlmi ve İslâm Akâidi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Degâh Yayınları, 1991), 190/1, 198/2.

sürdürülebilirlik açısından daha tutarlı ve savunulabilir veriler ileri sürdüğü ifade edilebilir. Zira realist tutum, gerçek dünyanın koşullarını ve pratik sınırlamaları dikkate alarak daha sağlam bir temel oluşturma ve uzun vadeli başarıyı teşvik etme iddiasını deneye ve deneyimlemeye dayandırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Sosyal Bilimler sahasının üç temel kriteri olan *temellendirme*, *bağlam oluşturma* ve *sürdürülebilirlik* ilkeleri ekseninde felsefi düşüncenin iki akımı olan *idealizm* ve *realizm*'in rasyonel esaslara uygunlukları irdelenmiştir. Söz konusu incelemede epistemik hususiyetlerden olan "bilgi", "gerçeklik" ve "algı" da aynı bilimsel esaslar bağlamında değerlendirilmiştir. İnsanın gerçeklik arayışında hangi akımın daha rasyonel bir tavır ortaya koyduğu da yine aynı bağlamda ele alınmıştır.

İdealizm ve realizm, düşüncelerin veya fikirlerin ortaya konduğu iki önemli akım olarak felsefede yerini almaktadır. Her ikisinde de gerçekliği anlamının ve açıklamanın farklı seçenekleri sunulmaktadır. İdealizm, gerçekliği zihinsel bir yapı ve/veya etkinlik olarak kabul ederken, Realizm gerçekliği bağımsız ve nesnel bir varlık olarak kabul eder. Onun (Realizmin) söz konusu iki hususiyete ilişkin sorun ve çözümlerde kendine özgü eleştirileri ve yaklaşımlarının olduğu bir gerçektir. Ancak her iki akımın da düşünsel zenginliği ve çeşitliliği vurguladığı ve insanın dünyayı anlama çabalarına katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

Realizm ve idealizm arasındaki tartışmada, realizm yaklaşımının "temellendirme", "bağlam oluşturma" ve "sürdürülebilirlik" açılarından üstünlüğü görülmektedir. Realizm, felsefi düşünceyi somut gerçekliğe dayandırarak sağlam bir temel oluşturur ve bilimsel yöntemlerle desteklenen bir bakış açısı sunar. Mevcut durumu ve koşulları dikkate alarak bağlam oluşturma eğiliminde olan realizm, politikaları ve çözümleri duyulur dünyaya hitap etme konusunda daha etkilidir. Zira idealizm daha ziyade düşünülür dünya üzerine bir tasavvurat ortaya koymaktadır. Bu ise temellendirilmesi zor bir iddiayı seslendirir. Ayrıca, sürdürülebilirlik ilkesi göz önünde bulundurulduğunda, realizmin, uygulanabilir (pratik) ve uzun vadeli sonuçlar üzerine odaklanıp kendi savını savunmada ve ideallerin gerçek dünyada uygulanabilirliğini sorgulamada daha ikna edici olduğu düşünülebilir. Bu nedenlerle, Realizmin, felsefi düşünceye daha güçlü bir temel sağlayarak, daha uyumlu ve sürdürülebilir çözümlerin geliştirilmesine katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.

Gerçekliğin insan zihninden bağımsız bir varoluşa sahip olduğunu, zihinde yer alan epistemik farkındalığın temelini de duyuşsal olduğu veya

deneyimlemelere konu olan bir dış dünya gerçekliğinin bulunduğu görüşünü savunan, dolayısıyla da deneyime konu olan her şeyin duyulardan bağımsız bir gerçekliğinin bulunduğunu ileri süren bir yaklaşım olarak realizm, idealizmin, aksi yöndeki iddialarının karşıtı olarak kendini konumlandırarak kendi savlarını temellendirmeye çalışır. Fenomenal alemin zihnimizden ve deneyimlerimizden bağımsız bir gerçekliğinin bulunduğunu savunan *epistemolojik realizm* de insan zihni ile maddi nesne arasındaki ilişkide, araya tasarımların girip girmemelerine bağılı olarak dolaylı ya da doğrudan idealizmin savlarının geçersizliğini kanıtlamayı hedef edinir. Yanı sıra idealizm de realizmin bilgi kaynakları olarak gördüklerini ve gerçek olduğunu iddia ettiklerini birer yanılsama olarak görmekte, nesnelerin aslında herkeste farklı imgelerle anlaşıldığından aslolanın insan zihninin yüklediği değer ve/veya anlam olduğunu ileri sürer ve buna dair temellendirmelerde bulunur.

Her iki felsefi tutumun karşılaştırılmasında iç tutarlılık, bütünlük, temellendirme, rasyonellik ve geçerlilik ilkeleri esas alınarak bir kanaate varılmaya çalışılması önemlidir. İki akımın güçlü ve zayıf yanları da ele alınarak mantıksal bir sonuca ulaşılmaya çalışılan incelemede, realizmin idealizme göre daha rasyonel veriler sunduğu; hatta idealizmin içinde de *ratio* ilkelerinin gözetilmek durumunda kalındığı fark edilmektedir. Gerçekliğin ne salt duyuşsal tecrübeye konu olacak kadar dar olabileceği ne de salt zihinsel tasavvur ve tasarımların eseri olacak kadar yalıtık olabileceği savı gerçekliğe uygun görülmemekle birlikte; gerçekliğin esasen duyu ve düşünce birlikteliğiyle bir epistemik gerçekliğe dönüştüğünün kabul edilmesi akla daha yakın görünmektedir. Gerçekliğin algı ile ilişkili olarak bir kanaat oluşturduğu ve bu nedenle bireyden bireye söz konusu gerçeklik kabulünün de değişiklikler gösterebildiği değerlendirilmektedir.

Bu çıkarımların yapılmasında sosyal bilimler sahasının *temellendirme, bağlam oluşturma* ve *sürdürülebilirlik* ilkelerine dikkat edilmesi ise, bilimsel düşüncenin sürekliliğinin bir gereği olarak kabul edilmektedir. Böylece söz konusu mukayese, çıkarım ve değerlendirmelerde bu ilkelerin önemi gözetilmeye çalışılmaktadır. Zikri geçen ilkelerin gözetilmesi, anakronizm, vigizm ve iç tutarsızlık gibi hatalara karşı bir tedbir olarak önemsenmektedir. Böylece sosyal bilimler sahasının konularının irdelenmesinde, en sağlıklı sonuçların elde edilmesi için ilgili ilkelerin gözetilmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. *Çağdaş Felsefe*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1979.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2. Basım, 1996.
- Aristoteles. *Poetika*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 10. Basım, 2002.
- Augustine. *The City of God*. çev. Demetrius B. Zema vd. Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2008.
- Baykan, Fehmi. *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2009.
- Berkeley, George. *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*. Oxford: Oxford University Press, 1. Basım, 1710.
- Berkeley, George. *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*. çev. Halil Turan. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.
- Berkeley, George. *Three Dialogues between Hylas and Philonous (Hylas ve Philonous Arasındaki Üç Diyalog)*. Oxford: Oxford University Press, 1. Basım, 1713.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 11. Basım, 2013.
- Boncheski, Joseph M. *Çağdaş Avrupa Felsefesi*. çev. Serdar Rifat Kiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1997.
- Brunschvicg, Leon. *La Modalite du Jugement La Vertu Metaphysique du Syllogisme Selon Aristote*. çev. Yvon Belaval. Kanada: Dijital, 3. Basım, 1964.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Çınar, Aliye. *Rasyonel Teoloji*. İstanbul: Düşünce Kitap Kırtasiye, 2008.
- Dankel, Arda. *Düşünceler ve Gerçekler*. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *İnsancıklar*. çev. Ergin Altay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Duralı, Teoman Ş. *Felsefe-Bilim Nedir?* İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2014.
- (Eflatun), Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 8. Basım, 1995.
- Fichte, J. G. *The Science of Knowledge*. çev. Peter Heath - John Lachs. New York: Cambridge University Press, 1982.
- Frolov, Ivan. *Felsefe Sözlüğü*. çev. Aziz Çalışlar. İstanbul: Cem Yayınları, 1991.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi*. 9 Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 2012.
- Hegel, Georg. "The Philosophy of History".
- Hegel, Georg Wilhelm Fredrich. *The Phenomenology of Spirit*. ed. Terry Pinkard - Michael Baur. Cambridge University Press, 1. Basım, 2018.
<https://doi.org/10.1017/9781139050494>
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. çev. Semih Lim. İstanbul: YKY, 6. Basım, 2007.

- Honer, M. Stanley vd. *Felsefeye Çağrı, sorular ve Seçenekler*. çev. Hasan Ünder. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Humboldt, Wilhelm von. (*Documenta Semiotica*) *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: Olms, 1974.
- Kant, Immanuel. *Saf Aklın Eleştirisi*. çev. Naci Pektaş. Ankara: Gece Kitaplığı, 2024.
- Kenny, Anthony. *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi Modern Felsefenin Yükselişi*. çev. Volkan Uzunağ. 4 Cilt. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 37. Basım, 1998.
- Leibniz, G. W. *New Essays on Human Understanding*. çev. Peter Remnant - Jonathan Bennett. United Kingdom: Cambridge University Press, 1. Basım, 1996.
- Lenin, V. İ. *Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*. çev. Sevim Belli. İstanbul: Eriş Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Locke, John. *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*. çev. Fahri Bakırcı. Ankara: Kırlangıç Yayınevi, 2007.
- Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. çev. Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1992.
- Locke, John. "Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler".
- Machiavelli, Niccolo. *Hükümdar*. çev. Necdet Adabağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Machiavelli, Niccolo. *Prens*. çev. Nevin Yeni. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Morton, Adam. *Pratikte Felsefe*. çev. Mukaddes İğün. İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.
- Moseley, Alexander. *A'dan Z'ye Felsefe*. çev. Ali Süha. İstanbul: NTV Yayınları, 2014.
- Nietzsche, Friedrich. *Ahlakın Soykütüğü-Bir Polemik*. çev. Zeynep Alangoya. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Nietzsche, Friedrich. *Böyle Buyurdu Zerdüş*. çev. A. Turan Oflazoğlu. İstanbul: Cem Yayınları, 1984.
- Nietzsche, Friedrich. *Ecce Homo Kişi Nasıl Olduğu Kimse Olur*. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Nietzsche, Friedrich. *Putların Alacakaranlığı*. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Platon. *Devlet*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 9. Basım, 2005.
- Politzer, Georges. *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*. İstanbul: Neden Kitap Yayıncılık, 2012.
- Politzer, Georges. *Felsefenin Temel İlkeleri*. çev. Hasan Erdem. İstanbul: Neden Kitap Yayıncılık, 2012.
- Saygılı, Serdar. "Gerçekliğin Duyumsal İnşası Sürecinde Metafiziksel Olabilirliğin Radikal Reddi Meselesi ve Ernst Mach". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 9 (2018), 88-108.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von. *The Ages of the World: Book One: The Past (Original Version, 1811) plus Supplementary Fragments, Including a Fragment*

- from Book Two (the Present) along with a Fleeting Glimpse into the Future.* çev. Joseph P. Lawrence. Albany: State University of New York Press, 2019.
- Sühreverdî, Ebu Necîb. *Nur Heykelleri*. çev. Saffet Yetkin. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Tabatabai, Muhammed Hüseyin - Mutaharri, Murtaza. *Felsefenin Temelleri ve Realizm Metodu*. ed. Bahri Akyol. İstanbul: İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme ve Yayın Müdürlüğü, 1. Basım, 1996.
- Taftazanî, Mes'ud İbn Ömer. *Şerhu'l- Akâid Kelam İlmi ve İslâm Akâidi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Degâh Yayınları, 3. Basım, 1991.
- Tarancı, Cahit Sıtkı. *Otuz Beş Yaş Bütün Şiirleri*. İstanbul: Can Yayınları, 13. Basım, 1997.
- Thilly, Frank. *Bir Felsefe Tarihi*. çev. Nur Küçük - Yasemin Çevik. İstanbul: İdea Yayınevi, 2000.
- Thilly, Frank. *Felsefe Tarihi*. çev. İbrahim Şener. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995.
- Ulaş, Sarp Erk vd. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.
- Uygur, Nermi. *Felsefenin Çağrısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1971.
- Uygur, Nermi. *Kuram-Eylem Bağlam*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Genel Felsefe Dersleri*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2000.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Williams, Raymond. *Anahtar Sözcükler*. çev. Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Yıldırım, Ömer. "Mahizm (Machizm) Nedir, Ne Demektir?" internet. <https://www.felsefe.gen.tr/mahizm-machizm-nedir-ne-demektir/>, 19 Kasım 2019. <https://www.felsefe.gen.tr/mahizm-machizm-nedir-ne-demektir/>

